

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.22>

Коваленко Інна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри приватного та публічного права

Київського національного університету технологій та дизайну

ORCID ID: 0000-0001-7595-777X

Медвідь Людмила Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ORCID ID: 0000-0002-0035-9748

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СТАТУСУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

THE ESSENCE AND MEANING OF THE STATUS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES AS A CONSTITUTIONAL AND LEGAL CATEGORY

Конституційне право на підприємницьку діяльність, що є елементом правового статусу окремого індивіда, є також фундаментом ринкової форми господарювання, яка базується на свободі економічної діяльності. У зв'язку з цим реальність права на підприємницьку діяльність за умов конституційно встановленої стратегії ринкової економіки є одним з основоположних чинників, визначальних успішне функціонування всієї економічної системи. Інститут гарантій реалізації права на підприємництво покликаний безпосередньо забезпечувати об'єктивне втілення цього права насправді, визначаючи темпи та напрямки розвитку ринкових відносин. Отже, пошук шляхів підвищення ефективності дії цього інституту сьогодні є найважливішим завданням як теоретиків-правознавців, так і практиків-правозастосовників.

Конституція України посідає чільне місце у системі правового забезпечення підприємництва. Будучи гарантом забезпечення прав і свобод людини та громадянина як найвищої цінності, Конституція України дозволила законодавчо сформулювати права та гарантії підприємницької діяльності. Питання правової реалізації конституційної свободи стосується регулювання держави у сфері підприємництва, змістом якого є діяльність щодо здійснення функції держави щодо забезпечення економічного порядку. Вплив держави у сфері економіки залежить від суспільних інтересів. Для захисту суспільних інтересів на економічній арені держава впливає на суб'єкт, використовуючи нормотворчість компетентного державного органу, а також нормативні повноваження та індивідуально визначену діяльність. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, звертатися за захистом до суду та інших державних органів. Також кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а після використання всіх національних засобів правового захисту – за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Ключові слова: підприємницька діяльність, статус підприємців, ринкова економіка, реалізація конституційної свободи, господарська діяльність, науково-технічний прогрес.

The constitutional right to enterprise activity, which is an element of the legal status of a separate individual, is also the foundation of the market form of business, which is based on the freedom of economic activity. In this connection, the reality of the right to entrepreneurial activities under the conditions of the constitutionally established strategy of market economy is one of the fundamental factors determining the successful functioning of the entire economic system. The Institute of guarantees of realization of the right to entrepreneurship is intended to provide objective realization of this right in fact, determining the rapid and directions of development of market relations therefore, search of ways of increase of effectiveness of the Institute's action today is the most important task of both law-and-law-enforcement theorists and practitioners.

The Constitution of Ukraine occupies a special place in the legal system of entrepreneurship. As the guarantor of human and civil rights and freedoms as the highest value, the Constitution of Ukraine allowed to legislatively formulate the rights and guarantees of entrepreneurial activity. The issue of legal realization of constitutional freedom concerns regulation of the state in the sphere of entrepreneurship, the content of which is activity on realization of the function of the state on ensuring economic order. The influence of the state in the sphere of economy depends on public interests. To protect public interests on the economic arena, the state influences the subject, using the norms of the competent state body, as well as normative powers

and individual activities. Everyone has the right to defend his rights and liberties from violations and unlawful encroaching by any means not prohibited by law, and to seek protection from court and other state bodies. Everyone also has the right to apply for protection of his rights to the Authorized Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, and after using all national means of legal protection – for protection of his rights and liberties to the relevant international judicial institutions or to the relevant branches of international organizations, the member or participant of which is Ukraine.

Key words: *entrepreneurial activity, position of entrepreneur, market economy, realization of constitutional liberty, business activity, scientific and technological progress.*

Постановка проблеми. Перед юридичною наукою і юридичною практикою постійно виникають все нові і нові життєво важливі проблеми, пов'язані з визначенням конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

В даний час законодавство містить визначення підприємницької діяльності, яке склалося в перші роки формування ринкової економіки, а саме підприємництво досі нерідко асоціюється з конкретними актами товарообміну: виконання робіт, надання послуг, виготовлення продукції. Разом з тим тимчасовий світ характеризується науково-технічним прогресом, що супроводжується явищем нових видів об'єктів права, які в найближчому майбутньому будуть активно втягуватися в цивільний оборот. Потрібно адаптувати підходи законодавства, що склалися, до визначення підприємницької діяльності не тільки з позицій розмежування підприємницької та економічної діяльності, але й з погляду відображення соціальної функції бізнесу.

Аналіз дослідження і публікацій. Важливе значення для теми цієї роботи мають праці, присвячені конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності, його окремим видам і елементам, як в області загальної теорії права, так і в окремих галузевих науках. Це роботи Архіпова С.І., Гурковського М.П., Єршова І.В., Ковтуна В.І., Окунева І.С., Різника С.В. та ін.

Мета статті: провсти аналіз та з'ясувати особливості статусу підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність є важливим видом людської діяльності та складної правової категорії. Підприємницька діяльність являє собою складову частину ширшого збирального поняття – економічної діяльності. І.В. Єршова справедливо вказує, що кожен з різновидів економічної діяльності (господарська, підприємницька, торгова, комерційна і т. д.) характеризується «...різними ознаками, що дозволяють проводити розмежування і прослідкувати ставлення до розглянутих категорій, що знаходить прояв у законодавстві, судовій практиці і є предметом наукових досліджень» [1, с. 47].

Господарська діяльність як різновид економічної діяльності полягає в здійсненні організації, забезпеченні, керівництві та безпосередній реалі-

зації виробництва. При чому її здійснення може бути спрямоване як на отримання прибутку, так і на забезпечення власних потреб суб'єкта. Отже, отримання прибутку чи доходу перестав бути кваліфікуючим признаком господарської діяльності. Ототожнюючи господарську діяльність з економічною діяльністю в активній формі, А.Я. Курбатов висловив думку про те, що законодавець відмовився від використання терміна «господарська діяльність» скоріше з ідеологічних причин, ніж виходячи з його сутності [2, с. 89].

Зважаючи на те, що це поняття активно використовувалося в роки радянської влади і в перехідний період становлення ринкової економіки, дане твердження звучить досить переконливо.

І.В. Тимошенко називає шість ознак підприємницької діяльності, проте виключивши з їх складу спосіб отримання прибутку, але додаючи відповідальність господарюючого суб'єкта як окремої самостійної ознаки [3, с. 9].

Ю.Є. Булатецький, представляючи історичний напрям, пропонує своє визначення господарської (підприємницької) діяльності. Вчений вказує, що це суспільно корисна діяльність членів товариства та їх спілок (об'єднань). Автор вважає за необхідне відзначити, що ця діяльність спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату як товар.

Важливо, – пише Ю.Є. Булатецький, що підприємництво ґрунтується на поєднанні приватних та публічних інтересів та здійснюється професійно [4, с. 2].

А.І. Агеєв, будучи представником економічної науки, провів аналіз літератури та виділив ряд ознак підприємницької діяльності з позиції економічної науки. Серед ознак підприємництва слід назвати такі: володіння капіталом, орієнтація на отримання прибутку, з'єднання і комбінування факторів виробництва, капіталізація доходів, включеність в ринкові відносини, економічна свобода самостійності, особливе управління виробництвом, а також готовність ризикувати, ініціативність і творчість, здатність долати опір середовища. Однак учений відзначав дві, на його думку, найнеобхідніші ознаки підприємництва – економічна свобода (що ґрунтується на приватній

власності) та інновація (організаційно-господарське новаторство) [5, с. 5].

Деякі автори також виділяють ознаки підприємницької діяльності, що виходять за межі законодавчого визначення даної правової категорії. Вони називають здійснення підприємницької діяльності на постійній основі, професіоналізм, здійснення підприємницької діяльності від свого імені та під свою майнову відповідальність, самостійність та ініціативність [6, с. 95].

Ще один не менш важливий знак підприємницької діяльності, який також критикується в науковій літературі, полягає в її ризиковому характері. С.Є. Жилінський зазначає, що ризик необов'язково присутній у діяльності кожного підприємця [7, с. 50].

У результаті можна зробити висновок, що закріплене у чинному законодавстві легальне визначення підприємницької діяльності через перелічені її ознаки практично відображає її зміст і дозволяє відмежувати підприємницьку діяльність від інших видів економічної діяльності. Підприємницьким є різновид економічної діяльності, виражений у здійсненні на постійній основі певних взаємопов'язаних і послідовних дій, спрямованих на систематичне отримання прибутку від продажу або обміну товарів, іншого введення їх у оборот, користування майном, виконання робіт або надання послуг, що здійснюється з використанням власних та (або) залучених здібностей та (або) майна самостійно у своєму інтересі і на свій ризик.

Також питання дослідження типів конституційного статусу суб'єктів підприємницької діяльності потребує аналізу праць ряду авторів. На нашу думку, необхідно проаналізувати роботи авторів у розрізі видів організаційно-правових форм та загальнотеоретичних і галузевих уявлень про юридичних осіб, а також зупинитися на характеристиці видів правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Так, С. Архипов розглядає суб'єкт права як явище багатоаспектне і не тотожне змісту правоздатності, де він містить правоздатність і дієздатність. Аналіз роботи цього автора дозволяє зробити висновок, що юридична особа та суб'єкт права не є тотожними поняттями.

До розуміння суб'єкт права він містить: а) правову особистість; б) правову волю; в) єдністю багатьох правових зв'язків і відносин; г) цілісну систему правових уявлень, відчуттів, емоцій, переживань (індивідуальна правосвідомість); г) вищу соціально-правову цінність, яка визначає в праві всі інші цінності; д) правового діяча, його будь-яку правову активність, що є результатом

правових актів, юридичних дій і тому подібне. На його думку, що комплексність юридичної особи не виключає її єдиного поняття, яке можна визначити як сукупність юридичних характеристик фізичної особи, що містяться в певній правовій формі (юридичній або фізичній особі) [8, с. 23].

М. Матузов охарактеризовує правовий статус особи та його зміст у правовій системі суспільства. Правовий статус особи (індивіда та організації) пов'язаний з демократією, законністю, правопорядком, свободою та відповідальністю особи, правами та обов'язками, соціальною активністю тощо. На його думку, правовий статус є частиною соціального статусу. особи та виділяє загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус. Основним елементом правового статусу особи є її права та обов'язки, які визначають її правове становище та роль у суспільстві, обсяг юридичної свободи та відповідальності, можливі та необхідні дії особи.

І. Окунев розглядає загальнотеоретичні основи правового статусу юридичної особи та визначає правовий статус юридичної особи як складову соціального статусу, яка визначає правовий статус юридичної особи по відношенню до інших юридичних осіб, офіційно має визнання державою, формальна визначеність, що характеризується системністю, стабільністю і визначається існуючою системою суспільних відносин. Суб'єкт права – це, на його думку, особа (індивідуальна чи колективна), яка відповідно до правових норм може своїми діями мати права та обов'язки, набувати прав і нести обов'язки.

Поняття «юридична особа» та «об'єкт права» не є тотожними: юридична особа – це потенційний учасник правочину, який розглядається законодавцем у статичному стані з точки зору власної правосуб'єктності, а суб'єкт права правовідносини – це безпосередньо особа, яка визнається суб'єктом права, але виступає вже не як потенційний носій суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а як дійсний учасник реального процесу застосування норм, реалізації правосуб'єктності. Отже, поняття «суб'єкт права» не збігається з терміном «суб'єкт правовідносин» (перше є загальним і первинним, друге – окремим і похідним) [9, с. 12].

О. Скакун визначає суб'єктів правовідносин як індивідуальних чи колективних учасників правовідносин, які на основі правових норм реалізують свою правосуб'єктність у певних правовідносинах, тобто здійснюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки, повноваження та юридичну відповідальність. До видів суб'єктів правовідносин

вона відносить: а) індивідуальних, фізичних осіб; б) колективних організацій; в) державу та її територіальні структурні одиниці; г) соціальні спільноти [10, с. 401–402].

В. Погорілко, В. Федоренко конституційні відносини визначають як нормативно закріплені суспільно-політичні відносини, що виникають внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин або незалежно від їх волі, змінюються чи припиняються внаслідок певної умови. або статус і встановлюють конституційні права та обов'язки учасників цих відносин. Конституційні відносини мають свою правову структуру, тобто внутрішня, взаємоузгоджена структура взаємопов'язаних основних компонентів, а саме: суб'єктів, об'єктів, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, юридичних фактів. Суб'єкти конституційно-правових відносин вони розглядають як учасників суспільних відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю), які своєю поведінкою чи діями чи своєю волею залишаються в певному правовому статусі чи стані, змінюють і припиняють конституційні відносини. Виділяють такі структурні елементи конституційного правового статусу: 1) правосуб'єктність; 2) систему прав, обов'язків і законних інтересів; 3) систему гарантій прав і обов'язків суб'єктів права; 4) їх юридичну відповідальність [11, с. 74–83].

І. Федотова вважає, що загальна структура правового статусу суб'єктів митних правовідносин містить такі елементи: 1) правові норми (норми конституційного права, які визначають базовий статус та норми митного права як комплексної галузі права); 2) права, свободи, законні інтереси та обов'язки суб'єкта митних правовідносин; 3) правосуб'єктність як основа (передумова) правового статусу; 4) громадянство (для фізичних осіб), резидентство (для юридичних осіб); 5) принципи, гарантії прав і свобод; 6) юридична відповідальність; 7) правовідносини загального (статусного) типу [12, с. 8].

Одним із видів правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в цивільних і господарських правовідносинах є фізичні та юридичні особи. Суб'єкт підприємницької діяльності підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець у порядку, встановленому законом (ст. 58) [13].

Існують різні критерії групування суб'єктів господарювання та їх правового статусу. Отже, досліджуючи конституційну свободу особи на заняття підприємницькою діяльністю, виділяють наступні критерії її поділу на види: а) залежно від

гарантій; б) напрямів реалізації; в) обмежень чи заборон; г) за суб'єктами і об'єктами правовідносин; г) залежно від території (в середині країни чи за її межами) тощо [14, с. 89].

Отже, загальнотеоретичне та галузеве розуміння правового статусу суб'єктів господарювання можна охарактеризувати так: 1) правосуб'єктність суб'єктів господарювання; 2) принципи бізнес-одиниці; 3) права, свободи, обов'язки та юридична відповідальність господарських товариств; 4) гарантії реалізації відносин між суб'єктами підприємницької діяльності. Правосуб'єктність суб'єктів підприємницької діяльності включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Правоздатність суб'єкта господарювання – це його здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Здатність суб'єкта здійснювати підприємницьку діяльність – це його здатність своїми діями здійснювати господарські права та обов'язки. Кримінальна відповідальність суб'єкта підприємницької діяльності – це здатність фізичних і юридичних осіб нести юридичну відповідальність за свою господарську діяльність. Принципами суб'єктів підприємницького права є: 1) вільний вибір підприємцем виду підприємницької діяльності; 2) самостійне створення підприємцем програми діяльності, вибір поставальників і споживачів продукції, що випускається, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законодавством, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до Закону; 3) безоплатний лізинг підприємцем працівників; 4) комерційний розрахунок і власний комерційний ризик; 5) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законодавством; 6) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд (ст. 44) [13].

Висновки. Господарська діяльність є більш широким поняттям, і саме характеризуючи господарську діяльність, ми можемо характеризувати і підприємницьку діяльність. Ці двоє поняття пов'язані між собою як єдине ціле і частина. Підприємницька діяльність, як і господарська, також свої особливості, що визначають її природу. Підприємницька діяльність – це сукупність правомірних дій, які здійснюються професійно, систематично і на власний ризик особою, зареєстрованою як підприємець, з метою одержання прибутку. Слід зазначити, що в юридичній літературі підприємницька діяльність розглядається

більше з точки зору її відмінності від інших видів діяльності, а увага приділяється мотивам і підставам.

Є кілька видів правового статусу: 1) загальний, або конституційний, статус людини і громадянина; 2) спеціальний, або родовий, статус окре-

мих категорій громадян; 3) індивідуальний статус, який характеризує стать, вік, сімейний стан тощо; 4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством; 5) галузеві правові статуси (адміністративно-процесуальний, кримінально-процесуальний тощо).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єршова І. В. Економічна діяльність: поняття і співвідношення суміжних категорій. *Lex Вісник*. 2016. № 9. С. 46–61.
2. Курбатов А. Я. Забезпечення балансу приватних і публічних інтересів – основне завдання права на сучасному етапі. *Підприємництво і право*. 2001. № 6. С. 88–97.
3. Тимошенко І. В. Господарське право: конспект лекцій, 2008. С. 8–11.
4. Господарське (підприємницьке) право: підр. / за ред. Ю.Я. Булатецького. Харків, 2011. 752 с.
5. Агеев А.І. Підприємництво: проблема власності і культури. Навч. посібник. Харків., 1991. 106 с.
6. Гусева А.Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької діяльності. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 2. С. 35–39.
7. Жилінський С. Є. Підприємницьке право: підручник. Харків, 2002. 902 с.
8. Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження). Автореф. дис. доктора юридичних наук. Спеціальність 12.00.01. – теорія і історія держави і права: історія політичних вчень про державу і право. 2005. 46 с.
9. Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єктів права. Автор. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2009. 20 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє видання. К. : Алерта, 2012. 524 с.
11. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ, 2007. 344 с.
12. Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Право. 2012. № 1. С. 7–12.
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
14. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. Київ : КНУТД; Дніпро : ДДУВС, 2021. 256 с.